

Själv-mord i glesbygden — ett kulturellt perspektiv

Brita Hännestrand

En kulturanalys skiljer sig från de flesta andra själv-mordsstudier genom att behandla själv-mord i relation till dess sociala och kulturella kontext. Den traditionella antropologiska metoden att nå fram till denna är sk "deltagande observation". Författaren berör i artikeln några av de svårigheter och överväganden hon mötte vid försöken att tillämpa denna metodik på själv-mordsproblematiken i ett glesbygdsmråde. Resultatet av studien beröres kort. Den finns sammanfattad i en uppsats, som lades fram som ett examensarbete vid Kulturanthropologiska institutionen i Uppsala i juni 1987.

Brita Hännestrand är allmänläkare och doktorand i kulturanthropologi i Uppsala.

mellan en grupp av individer, som har begått själv-mord eller gjort själv-mordsförsök, och en grupp, som inte har det. I övrigt försöker man göra grupperna så lika som möjligt. Medan denna metod ger viktig information om skillnader mellan grupperna, ger den vanligen ej en tillräckligt bred belysning av kulturella och situationella omständigheter för att en förståelse av kulturella motiv och krafter, som kan dölja sig bakom själv-mord, skall vara möjlig.

Metoden bygger på ett antagande, att vissa människor riskerar begå själv-mord, medan andra inte gör det, och det är skillnaderna mellan dessa grupper man vill få fram. Men med kännedom om den prevalens själv-mordstankar kan ha i en population (Schwab, 2) och osäkerheten i statistiska data (Douglas, 3; Ettlinger, 4) blir avgränsningen av dessa grupper tveksam. Det är också möjligt att metoden genom att plocka ut en eller ett antal individer ur en befolkning — och en handling ur ett brett fält av kulturella beteenden — ger en bias genom att fokusera på individuella och psykologiska faktorer, medan kulturens och den sociala miljöns roll i skapandet av ett suicidalt beteende i motsvarande grad underskattas.

Själv-mord som behandling

För att kunna kringgå dessa svårigheter, valde jag att behandla själv-mord som en mänsklig handling.

Jag blev senare medveten om att handlingar kan ses på olika sätt. I epidemiologiska sammanhang är vi ofta vana att se dem som tekniska handlingar, avsedda att åstadkomma en viss, åsyftad effekt. I samband med själv-mord är det minst två andra aspekter av

En kulturanalys skiljer sig från de flesta andra själv-mordsstudier genom att behandla själv-mord i relation till dess sociala och kulturella kontext.

"The suicide of a person is a social act, to be understood only in the context of other social acts both of the person himself and of other members of his society." (Firth, 1)

Detta citat av den engelske antropologen Raymond Firth var, kan man säga, min metodologiska utgångspunkt, när jag for upp för att tjänstgöra som distriktsläkare i ett par glesbygdsmöten i Hälsingland, där själv-mord är relativt ofta förekommande. Själv-mordsincidensen är i dessas byar sedan 1970 2–3 ggr högre än landets, länets och kommunens. Möten utgöres av skogsbyar, som befolkades av finnar på 1500- och 1600-talen.

Min frågeställning var redan från början, om kulturella faktorer kunde ha betydelse för den höga själv-mordsförekomsten, och hur jag i så fall skulle hitta metoder och angreppssätt att komma åt dessa faktorer och att bedöma deras relevans i samband med själv-morden.

Begränsningar i den epidemiologiska metoden

De flesta själv-mordsstudier utgår ifrån en jämförelse

handlingen som har betydelse. Dels handlar vi normativt, i enlighet med de normer som vi lärt oss. Dels har handlingar ofta en innebörd eller mening, för den som utför dem, som ej omedelbart framgår av handlingen som sådan.

Att nå fram till kontexten

För att komma åt dessa aspekter hos handlingen, måste den ses i hela sitt sociala och kulturella sammanhang eller kontext. Denna sökte jag nå genom att anknyta till en antropologisk tradition att studera samhällen genom sk "deltagande observation". Redan från början förde jag noggranna, nästan dagliga fältanteckningar, där jag i stort sett skrev upp allt som hade hänt under dagen. Jag var noga med att försöka skriva ned allt så exakt som möjligt, i synnerhet att ordagrant försöka minnas vad människor sagt och hur de uttryckt sig. Ibland skrev jag små lappar i arbetet för att komma ihåg den exakta ordalydelsen.

Det var i samband därmed, som jag blev medveten om, hur vi som läkare sorterar och styr informationen. En av de män, som jag mötte på läkarmottagningen, yttrade vid ett tillfälle: "Detta kan jag inte komma hem till mamma med, då är det bättre att jag går ut i skogen och skjuter mig." Normalt hade jag möjligen förebrått honom för att yttra sig så lättsinnigt om självmord, men ej i övrigt lagt uttalandet på minnet. I detta fall hade förebråelser varit ganska malplacerade, eftersom han hade en djupare och mer påtaglig erfarenhet av självmord än jag. En, kanske två, av hans bröder och en god vän till honom hade tagit livet av sig och själv kom han senare att göra ett självmordsförsök. Senare blev jag också medveten om, att uttalandet uttryckte ett sätt att skämta om allvarliga ting, som man ibland använde för att testa en åhörare.

För att kunna bedöma en handling, måste vi också se den i alla dess former. Alla de sätt, på vilka jag kom i kontakt med självmord, i utsagor, fallhistorier, beskrivningar och kommentarer, sjukvårdsjournaler och statistiska data, gavs samma analysvärde och bedömdes i relation till kulturen i stort.

Ett självmordsmaterial

En särskild studie gjordes av de män, som begick självmord 1959–1984, ett totalmaterial av 23 män.

För dessa, granskades sjukvårdsjournaler och polisutredningar vid dödsfallen. Uppgifter inhämtades från socialvården och anhörigintervjuer utfördes, där detta var möjligt (i hälften av fallen).

Endast fem av de 23 männen hade varit i kontakt med psykiatrisk sjukvård. De hade vårdats på ett psykiskt sjukhus 1–4 år före sin död för självmordstankar (2), självmordsförsök (2) och alkoholmissbruk (2), tre av dem efter en skilsmässa. En av dem hade fått diagnosen "endogen depression", de övriga mer ospecifika diagnoser. Ingen av dem hade känt kontakt med en psykiater under det sista levnadsåret.

De hade också sparsamma kontakter med den somatiska sjukvården. 40% av dem hade inte besökt läkare under det sista levnadsåret. För fem män kunde jag inte finna några sjukvårdskontakter. Det fanns, trots detta, en ökad besöksfrekvens under den sista levnadsmånaden (30%) och det sista levnadshalvåret (52%); dessa siffror överensstämmer med dem Jan Beskow uppgivit (Beskow, 5). Alkoholmissbruk förekom hos 50%, varav hälften var okända för sjukvården och ett fall för familjen. Sex män hade gjort tidigare självmordsförsök.

De flesta självmord uppträdde i de aktiva åldrarna 30–54 år, inom vilka avfolkningen också var mest uttalad. Befolkningen minskade där under en 20-årsperiod till en tredjedel. Ett civilstånd som ogift visade ingen ökad självmordsrisk, medan risken var mindre hos gifta och ökade hos fränskilda män. Ingen av männen var helt arbetslös vid dödsfallet.

Ett samband mellan depression och självmord har ofta påvisats, bland annat av Jan Beskow (5). I dessa fall saknade jag tillräckliga data för att kunna göra en symtomanalys. En viss tabubeläggning av självmorden gjorde, att jag ofta måste träffa anhöriga flera gånger, innan jag kunde ta upp självmorden med dem. Trots detta förnekade anhöriga till två av männen, att det rört sig om självmord. En av dessa

.....
Betecknande i intervjuer och polisutredningar var emellertid, att anhöriga till många av männen uppgav, att de ej uppfattat männen som deprimerade.
.....

hade i polisförhören efter självmordet ihärdigt försäkrat, att det måste vara självmord. Det andra fallet strök jag senare på grund av alltför osäkra indicier. Betecknande i intervjuer och polisutredningar var emellertid, att anhöriga till många av männen uppgav, att de ej uppfattat männen som deprimerade. (Hännestrand, 6).

Kan en kultur ge självmord?

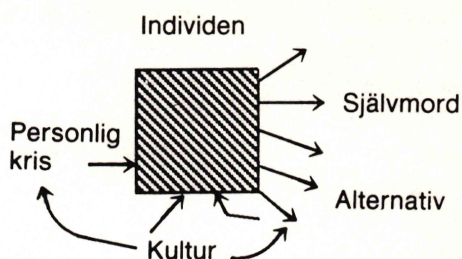
En av mina första uppgifter i undersökningen var, att göra klart för mig vad kultur var, och hur den skulle kunna betinga självmord. Begreppet kultur bygger på en uppfattning, att vi genom uppfostran och interaktion med varandra får en någorlunda enhetlig syn på hur världen är beskaffad och hur man bör handla i den, och att denna skiljer sig mellan olika länder och folkgrupper. Hur kan kulturen påverka självmord? Vid en litteraturgenomgång fann jag egentligen bara en forskare, som problematiserat frågan på det sättet, nämligen Emile Durkheim: "Each social group really has a collective inclination for the act, quite its own, and the source of all individual inclination"... Även om hans tes om underliggande strömmar i samhället är diffus, har han konkret pekat på två kulturella faktorer, vars betydelse för självmord egentligen ej på allvar har ifrågasatts, nämligen den sociala integrationen och normsystemet i en kultur (Durkheim, 7). Den sociologiska kritiken av Durkheim har framför allt fokuserat på mångtydigheten i och svårigheten att operationalisera hans begrepp på ett sätt, som gör det möjligt att testa hans teorier i empirin.

En självmordsmodell

Nästa steg var att granska självmorden i relation till den kulturella kontexten. Här utgick jag från de män, som begick självmord 1959–1984 och från ett fåtal andra självmord hos män, som jag fick kännedom om i regel från männens anhöriga, samt från de män jag själv träffade i arbetet, som uttalade självmordstan-
kar (sju män).

I modellen behandlas självmord som en av många alternativa lösningar eller handlingar i en krissituation. Det sätt på vilket kulturen inverkar i varje steg av modellen, undersöktes (Figur 1).

Figur 1. En analysmodell.

Är "fatalistiska självmord" ovanliga?

Vid bedömningen av krissituationen utgick jag ifrån vad männen själva angivit i efterlämnade avskedsbrev eller uttalanden före döden (Figur 2). Ett starkt mansideal gjorde att männen ej sökte hjälp utan själva försökte klara av sin situation. Det fanns också en ofta uttryckt önskan att inte skada familjen. I gruppen som jag kallat "att misslyckas eller avslöjas för förseelse" var många alkoholmissbrukare. Två av dessa dolde sitt missbruk för familjen. Fyra av dem tog sina liv i anslutning till uttalade förebräelser från familjen.

Figur 2. Krissituationer.

KRISSITUATIONER

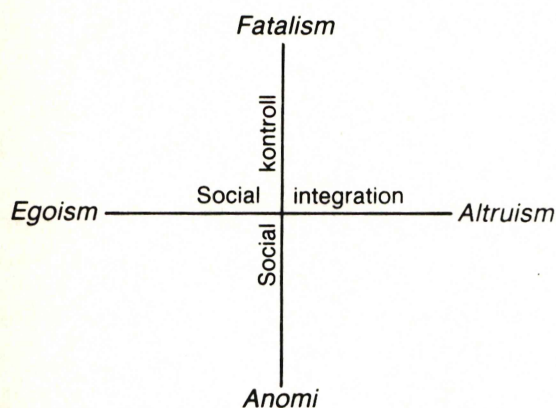
- att inte ha något att leva för
bruten relation till en kvinna
- att misslyckas eller avslöjas för förseelse
- att inte belasta familjen
- att inte duga något till
- att ha "cancer"

Genom att granska vad männen gjorde under de sista levnadsdagarna, sökte jag bedöma vilka alternativa lösningar de sökt och hur dessa utfallit. Här tog jag också upp det primära sociala nätverket, som i dessa byar finns inom familjen eller den närmaste släkten. Omkring hälften av männen hade på något sätt förmedlat sina självmordsavsikter till familjen, som uppfattat dem i mindre än hälften av fallen. Särskilt tycks de sällan ha tagits på allvar, om de framställdes då männen varit berusade. Trots att männen var välintegrerade i sina familjer, saknade de ett egentligt stöd ifrån dem.

Det var påtagligt att männen följt de normer som finns i samhället om hur de som män borde uppföra sig, och att självmorden också i många fall kunde ses som den yttersta konsekvensen av dem.

Ett försök har också gjorts att klassificera självmorden enligt en durkheimsk typologi (Figur 3). Det var påtagligt att männen följt de normer som finns i samhället om hur de som män borde uppföra sig, och att självmorden också i många fall kunde ses som den yttersta konsekvensen av dem. Jag har därför bedömt flera av självmorden som "fatalistiska" och även ifrågasatt, om inte "fatalistiska" självmord är vanligare än vi i regel tror.

Figur 3. Durkheims självmordsteori.

Självmondsstudier inom antropologien

Paul Bohannan visar, i "African Homicide and Suicide", hur självmord hos kvinnor ofta bottnar i konflikter i hemsfären, medan män även begår självmord i offentliga situationer, som har att göra med status och ära. Män är medlemmar av en mansgrupp med ett starkt inflytande över sina medlemmar, medan kvinnor är mindre beroende av konformitet till andras förväntningar (Bohannan, 8). Hos kvinnor beskrivs självmord ofta som den maktlösa strategi i en kultur, där hennes status avhänger av mannen och hans släkt, och "fighting back is not the way"

(Counts, 9). Självmod hos männen kan, som Gisu-folket, uppträda i livsperioder, då hans totala status är osäker eller ifrågasättes, såsom strax efter initiationsriten medan han ännu domineras av sin far, eller då han som gammal bör lämna ifrån sig sina ägodelar och inträda i åldringsgruppen (la Fontaine, 10). I Luo-stammen ger förlust av ära och status en skamkänsla (Wilson, 11).

Skam, orsakad av en statusförlust eller en normöverträdelse, anges ofta som orsak till självmord. För att uppleva skam måste individen ha accepterat samhällets normer. För män i medelhavsområdet har termen två betydelser, dels "skam" som likvärdigt med ära — det är en del av mannens hederskänsla att ha förmåga att känna skam — dels "skam" som en ofentlig förödmjukelse, som man måste försvara sig emot (Pitt-Rivers, 12). I Japan måste mannen utföra sina förpliktelser till familj och överhet, "bära giri" till världen och också till sitt namn (Benedict, 13). Hos Telefolmin, ett litet bergsfolk på Nya Guinea, utgör skam en barriär mellan det offentliga jaget — personhood — och det privata — selfhood — avsedd att bevara integriteten hos det privata jaget, och det starka mansidealet motsvaras på ett privat plan av en hög frekvens fördolda självmord (Jørgensen, 14).

Hos Gisu är det bara förfäderna, som kan få en man att begå självmord. Det kan ske på två sätt: de kan få honom att skämmas över en anti-social handling, så att han begår självmord; eller inge honom fientliga känslor gentemot sina närmaste släktingar, "those people whose hostility makes an individual feel, that life is no longer worth living." (10)

Det finns uppenbarligen i ett samhälle mekanismer, varigenom det kan skyddas för alltför stora avvikelser hos individerna, och självmord förefaller vara en av dem. Tydligast har detta uttryckts av Bronislaw Malinowski, som beskriver en ung pojke hos trobrianderna, som sedan han brutit mot incestförbudet och offentligt förebråtts av en rival, tar på sig sina bästa

Det finns uppenbarligen i ett samhälle mekanismer, varigenom det kan skyddas för alltför stora avvikelser hos individerna, och självmord förefaller vara en av dem.

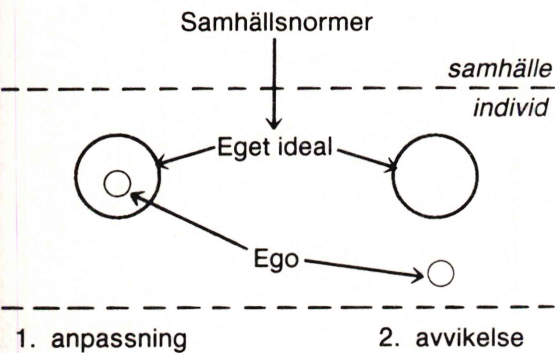
kläder, klättrar upp i en palm, medan människor börjar samlas därunder, och hoppar ned. (Malinowski anger självmord som "a means of keeping the natives to the strict observance of law". (Malinowski, 15) Även gamla och sjuka kan belasta ett samhälle. Hos eskimåerna tillkännager en gammal man, när han önskar begå självmord, och får ofta hjälp av sina nära anhöriga att genomföra det (Leighton & Hughes, 16).

Dialektiken ego-samhälle

I uppsatsen har jag behandlat detta problemområde som en motsättning eller en dialektik mellan individen och samhället. Komplexiteten betingas av, att den finns inbyggd i den mänskliga existensen; "We are drawn in a social direction and tend to follow the inclinations of our own natures" (Durkheim, 7).

De normer, som vi anammar genom integreringen i en kultur kommer att utgöra en modell för vårt beteende. En analog förklaring kan ses i psykodynamiska överjags-teorier (Rado, 17). En bristande överensstämmelse mellan de kulturella idealen och individens möjligheter eller förmåga att realisera dessa ideal eller bringa dem i samklang med sina egna individuella, kan förväntas skapa en inre spänning som individen på något sätt måste lösa. (Figur 4).

Figur 4. Modell för social anpassning.

Han kan teoretiskt göra detta på tre sätt: han kan avvisa normen, vilket synes förutsätta att han har tillgång till ett annat eller andra "alternativa" normsystem i kulturen. Så kan exempelvis deltagandet i en

grupp av utslagna alkoholister verka preventivt mot självmord vid alkoholism. Självmordsbeteendet kan då öka, om individen senare söker sig till "Anonyma Alkoholister" (Palola oa, 18).

Individen kan också försöka återanta och leva upp till de normer, som finnes i samhället, eller försöka att blunda för eller själv inte se avvikelser. Men om han misslyckas, kanske flera gånger, och om omgivningen genom sina reaktioner visar, att den sett hans belägenhet och att den fördömer den, kan han begå självmord. Detta innebär, att han för sig själv och för sin omgivning visar, att han accepterar och själv följer det sociala normsystemet. Han uppnår "upprättelse" samtidigt som han offrar sig själv.

Subtila mekanismer

Genom en analys av kulturella faktorerers betydelse för självmordsproblematiken i ett glesbygdsområde, har jag velat visa, att det finns sociala och kulturella mekanismer i ett samhälle av ett subtilt slag, som kan leda till självmord. Mot kraften och logiken i dessa strider individen, ofta ensam.

REFERENSER

1. Firth, (1961): Suicide and Risk-Taking in Tikopia Society. Psychiatry, vol 24, s 1 – 17. Citatet är från sid 17.
5. Beskow, J (1979): Suicide and Mental Disorders in Swedish Men. Acta Psychiatrica Scand. Suppl. 277. Munksgaard, Köpenhamn.
7. Durkheim, E (1897): Suicide. Engelsk översättning av J A Spoulding och G Simpson, Free Press, New York, 1951; Svensk översättning av Monica Johansson, Förlag Argos, Uppsala, 1968.
8. Bohannan, P ed. (1960): African Homicide and Suicide. Princeton University Press, New Jersey.
9. Counts, D (1980): Fighting back is not the way; suicide and the women of Kaliai. Amer. Ethnol. 7:2, s 332 – 351.
12. Pitt-Rivers, J (1966): Honour and Social Status. I Peristiany ed. Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society. The University of Chicago Press, (1966) 1974, s 19 – 77.
13. Benedict, R (1946): The Chrysanthemum and the Sword. Svensk översättning 1969 av Gulli Högbom; Blomman och svärdet. Boktryck AB Thule, Stockholm. Bokförlaget PAN/Norstedts.
14. Jørgensen, D (1983 – 84): The Clear and the Hidden: Person, Self, and Suicide among the Telefölmän of Papua New Guinea. Omega, vol 14(2), s 113 – 126
15. Malinowski, B (1932): Crime and Custom in Savage Society. Kegan Paul, London.

Fullständig referenslista kan fås av författaren.